

Leopoldina Veronika Banaš

**Estetski signifikant i estetski signifié
(struktura estetskog znaka Jürgene Trabanta)**

dr. Leopoldina Veronika Banaš, Pedagoški fakultet, Rijeka, pregledni članak, Ur.: 9, ožujka 1993.

UDK: 801.631.73

Članak uvodi temu o estetskom znaku u kontekstu strukturalističko-semiotičkog učenja, prezentira i interpretira model estetskog znaka njemačkog književnog teoretičara Jürgena Trabanta.

Strukturalističko-semiotičko učenje uvelo je u znanost o književnosti, u pristupe tumačenju književnog teksta, nov pojam: **estetski znak** (ili književni, umjetnički) kao razlikovnost jezičnom znaku.

Konstatira se da je književnost napisana znakovima prirodnog jezika, da se ne može staviti znak jednakosti između jezičnog i estetskog/umjetničkog znaka; da je poznat u književnom tekstu jezični, ali ne i estetski znak. Tako će se na teorijskom planu otvoriti problem čitateljeva dosega umjetničke razine teksta, što se očituje i na jednom odabranom primjeru iz članka Radoslava Katičića *Književna umjetnina kao znak*, koji citiramo: "Ako netko razumije jezični znak, to ne znači da samim time razumije i književni sadržaj te postave, tj. da razumije i umjetnički znak."

Jürgen Trabant, njemački književni teoretičar, svojim člankom *Literatur als Zeichen und Engagement* u časopisu "Sprache im technischen Zeitalter", postavlja stoga pitanje teorijske konkretizacije estetskog znaka².

U ovome ćemo članku prijevodnim sažimanjem prezentirati i popratno interpretirati Trabantov teoretski postav estetskog znaka kao odgovor na pitanje: **Što je estetski signifikat i estetski signifié**, tj. označitelj i označeno (analogno jezičnom znaku)?

Jürgen Trabant će tražeći uporište u razvijanju svoje teorije o estetskom znaku zaobići tartusku, odnosno tartusko-moskovsku strukturalističko-semiotičku školu s njezinim predvoditeljem Jurijem Mihailovičem Lotmanom³, kao i semiotička učenja Instituta za filozofiju i teoriju znanosti u Stuttgartu, i vratiti se lingvističkoj znanosti, ali ne da u njoj i pomoću nje traži instrumentarij za strukturalno opisivanje književnog teksta, što je bila naglašena orijentacija od Jakobsona do tzv. grupe iz Konstanz, nego se vraća lingvistici kao semiologiji/semiotici kakvu je razvila se Saussuerova tradicija europskog strukturalizma.

Prvo je Trabantovo načelo pitanje o konstrukciji književnog znaka bilo može li se takav model shvatiti kao analog jezičnom znaku kakav je izgradila Kopenhaška ili glosematička škola⁴.

Jedna od najznačajnijih temeljnih teoretskih odrednica utemeljitelja glosematike Louisa Hjelmsleva bilo je uvođenje distinkcije u lingvističku znanost: razlikovanje supstancije izraza od forme izraza i supstancije sadržaja od forme sadržaja, odnosno razine izraza od razine sadržaja.

Razina izraza		Razina sadržaja	
supstancija izraza (SI)	forma izraza (FI)	supstancija sadržaja (SS)	forma sadržaja (FS)
(fizička glasovna strana jezika)	(psihička predodžba supstancije zraza)	(životna realnost)	(psihička predodžba supstancije sadržaja)

Glosematičari su studirali upravo formu izraza u odnosu na formu sadržaja (FI : FS), tj. psihičku predodžbu supstancije izraza u odnosu na psihičku predodžbu supstancije sadržaja.

Svaki jezični znak ima dvije strane koje su međusobno komplementarne i nerazdvojive. Ima izraz (akustična slika) i sadržaj, značenje, tj. pojam (concept)⁵.

Izraz jezičnog znaka poznat je u lingvističkoj znanosti pod francuskim nazivom/terminom *signifiant* (tal. *significante*, lat. *designans* i *signans*) - označitelj, a sadržaj jezičnog znaka poznat je pod francuskim nazivom *signifié* (tal. *significato*, lat. *designatum* i *signatum*) - označeno.

Razina izraza glosematički je termin za signifikat. Po Eugenu Coseriu, predmet je lingvistike upravo to što glosematika isključuje: supstancija, odnosno istraživanje supstancije na svim razinama forme.

Konstrukcija modela estetskog znaka kritički je odbacila ekstremni formalizam glosematičke škole. Glosematičari su bili uvjereni da je forma jezika - i to shvaćena kao "čista forma" u Platonovu smislu, tj. kao hipostazirana struktura - zapravo jezik, a time i jedini predmet lingvistike. Konstrukcija modela estetskog znaka formi je jezika pridružila njegovu supstanciju, koju dakle glosematičari nisu uzimali u obzir. Pojam forme za autora modela estetskog znaka nije forma u glosematičkom smislu, zato što pojam forme i supstancije autoru označuje razliku između apstraktnog i konkretnog sustava, između "langue" i "parole" (između jezika i govora). Po tome shvaćanju mijenja se i odnos između forme i supstancije koja više nije kao u glosematičara "selekcija", ili kao odnos između konstantne forme i varijabilne supstancije, već se shvaća kao interpedans, gdje i supstancija, kao npr. fonijski karakter jezika, određuje formu. Jürgen Trabant ipak duguje zahvalnost utemeljitelju glosematike Louisu Hjelmslevu za pojmovni instrumentarij i konotativnu semiotiku, a danskom književnom znanstveniku Svendu Johansenu što je Hjelmslevljevu teoriju znaka prenio na literaturu. Značenje jezičnog znaka po konotativnoj semiotici Luisa Hjelmsleva prelazi svoje osnovno, denotativno značenje, jer znači još nešto drugo, dodatno. Međutim, prijeko je potrebno naglasiti da Hjelmslevljeva konotativna značenja ostaju na planu prirodnog jezika. Citirat ćemo jedan primjer iz Trabantova članka: "Die Zeichen 'je ne sais pas' oder 'I do not know' konotieren z.B. den Inhalten

'Französisch', bzw. 'Englisch'." (Znakovi 'Je ne sais pas' ili 'I do not know' konotiraju npr. sadržaj "francuski", odnosno "engleski" jezik /prevela L.V.B./). U svoju je konotativnu semiotiku Hjelmslev uključio različite vrste stilova, različite jezike, strukovne žargone i dr.

Slijedeći upravo podsticaj Svenda Johansena Trabanta će u Hjelmslevljevoj teoriji znaka vidjeti mogućnost egzaktna opisa estetskog znaka, stoga što u umjetničkom tekstu jezični znak označuje i znači nešto drugo nego što izriče, s razlikom što to drugo ne pripada planu prirodnog nego umjetničkog jezika. U prirodnom ili neumjetničkom jeziku, jezični znakovi, kao npr.: ključ, autobus, novine, kolač, vjetar, označuju (denotiraju) predmete koje vidimo/gledamo, dodirujemo, upotrebljavamo..., jer postoje u realnosti. U prirodnom jeziku znak je izraz za neki predmet (biće, pojavu) koji postoji izvan njega (znaka) samog, tj. u izvanznakovnoj/izvanjezičnoj stvarnosti.

Međutim, odmah nam je jasno da postoji razlika između npr. denotata "rijeka Sava" i "modre rijeke" u poeziji Maka Dizdara, između jablanova koji rastu negdje uz put i jablanova u pjesmi *Visoki jablani* Tina Ujevića, između ptice gavrana koju vidimo na poljima od gavrana u Poevoj pjesmi *Gavran*, između glazbenog instrumenta harfe i "goleme harfe koja sja" u Nazorovu ditirambu *Crvčak*. Dio pjesme citiramo:

...
Sunčeve žice idu od neba pa do zemlje,
napete kao strune. Golema harfa sja.
Mnogo je ruku dirā. Nebesa zabrujaše,
I sluša zemlja sva⁶

...

Jezični znakovi u književnoumjetničkom tekstu evociraju postojanje stvarnih predmeta jer se pojavljuju u prepoznatljivoj predodžbi svog osjetilno percipirana postojanja, ali je jasno da ta modra rijeka, gavran, jablanovi, harfa u pjesničkom tekstu nisu stvarni predmeti, odnosno da jezični znakovi ne označuju i ne upućuju na izvanznakovno/izvanjezično postojanje njihova sadržaja, jer oni ne postoje u realnosti, već, po Benseu, u surealnosti⁷.

Književnost je definirana kao jezična umjetnina. Ostvaruje se samo u jeziku i postoji u jeziku. U pitanju je samo razlikovanje jezičnog i umjetničkog. Roland Barthes tumači da "literatura ima poseban status koji proizlazi iz toga da je načinje od jezika, i to pomoću materijala koji već nešto znači, ako smo njegovo značenje stekli i usvojili. Literatura je morala uskočiti u jedan sustav koji njoj ne odgovara, a to je sustav prirodnog jezika"⁸. Taj sustav obavlja svoju osnovnu funkciju - komunikaciju čitatelja s tekstem, ali jezični znakovni sustav u umjetničkom tekstu ima i svoju pomoćnu funkciju, omogućuje čitatelju da aktivira estetski konotativni proces, da jezičnu strukturu teksta transcendiru u nadjezičnu, duhovnu sferu i u njoj izgradi i otkrije umjetnički sadržaj, njegovo značenje i smisao. "Dieser Zusammenhang von Ästhetischen Inhalt und Text wird in Analogie zu Hjelmslevs konnotative 'Semiotik' als ein ästhetisch konotatives Zeichen auffasst." (Ova sveza estetskog sadržaja i teksta, analogno Hjelmslevljevoj konotativnoj semiotici, shvaća se kao estetski konotativni znak /prevela L.V.B./).

Trabant razlikuje četiri sloja znaka, koji čine najvažniji teoretski instrument:

- supstancija izraza(SI)
- forma izraza(FI)
- forma sadržaja(FS)
- supstancija sadržaja(SS)

Glavno ishodište za konstrukciju modela estetskog konotativnog znaka jest pretpostavka za jezično obličje/tekst, ako se promatra kao umjetnost, konotira jedan estetski sadržaj. Jezični sadržaj svojim dvjema razinama, razinom izraza i razinom sadržaja, tvori razinu izraza za jedan estetski konotativan sadržaj. Jezični znakovi u umjetničkom tekstu funkcioniraju kao estetski *signifiant*, kojemu interpretator "dodjeljuje" estetski sadržaj ili estetski *signifié*.

Umjetnički se sadržaj stvara interpretacijom. Bez čitateljeve projekcije smisla, literatura bi bila besmislena. Ona bi proizvodila samo tekstove ili tzv. strukture, a ne bi imala supstancije. Interpretaciju smatra Trabant prijeko potrebnom i nezaobilaznom. Ne treba negirati, niti suzbijati, interpretaciju, nego njezino pogrešno samorazumijevanje i iz te pogrešnosti proizašle promašene stavove prema svijetu (u sferi razumijevanja i svijesti).

Pojmu pogrešne interpretacije valja dodati i to da se interpretacijom najčešće smatra analiza tzv. sadržaja teksta. Budući da tekst svoj sadržaj ne sadrži, interpretacija ga ne može niti analizirati, jer ga mora najprije **stvoriti**. Riječ je o estetskom sadržaju. S toga razloga besmislen je i termin "*werkimmanente Interpretation*" (interpretacija imanentna djelu), zato što interpretacija ima stvaralačko obilježje - gradbu estetskog sadržaja, njegova smisla i značenja, te ovdje više odgovara *werktranscendente Interpretation* (interpretacija transcendentna djelu). Budući da tekst svoj smisao ne iskazuje, mora onaj koji čita/tumači taj smisao stvoriti i iskazati. Pisac (književnik, pjesnik), kao svaki drugi umjetnik, stvara samo polovinu umjetničkog djela, "*des objet estétique*", kako to kaže Jean P. Sartre⁹. Drugu polovinu umjetničkog djela stvara čitatelj. Vokabularom lingvistike rečeno, umjetnik stvara *signifiant*, a čitatelj, gledatelj ili slušatelj stvara *signifié*.

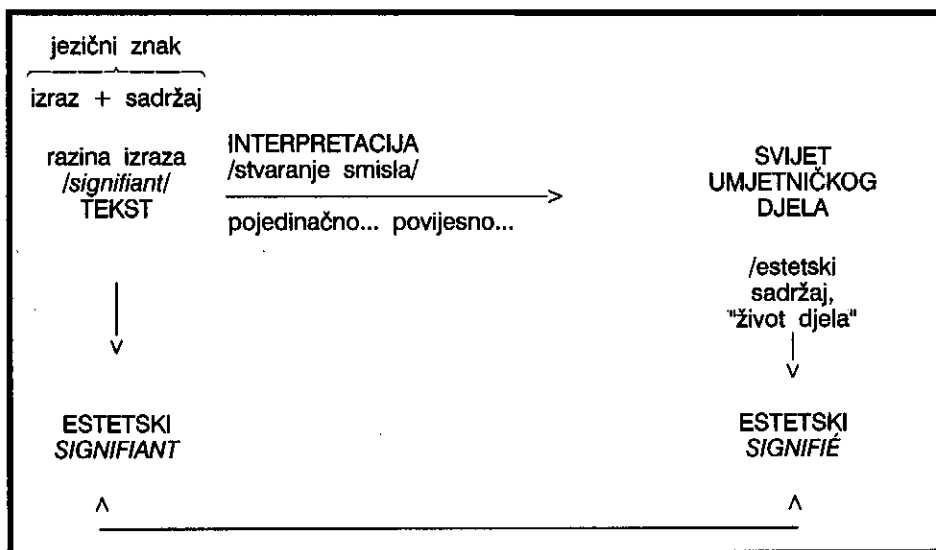
PISANJE/produkcija estetske forme izraza implicira kao dijalektički korelat ČITANJE.

Jedna interpretacija ne može ostvariti potpuni smisao nekog teksta. Zato Trabant kaže da se estetska supstancija sadržaja ostvaruje u povijesnom življenju djela, dograđivanjem i mijenjanjem smisla od mnogih čitatelja, a pojedine su interpretacije jedinice intuicije jedinstva toga smisla.

TRABANTOV MODEL ESTETSKOG ZNAKA

Četiri sloja estetskog znaka

- estetska
supstancija
sadržaja	- interpretacija
- estetska
forma
sadržaja	- intuicija signifikatnih jedinica
- estetska
forma
izraza	- tekst, globalni funkcionalni
<i>signifiant</i>
- estetska
supstancija
izraza	- jezik u svojoj slojevitosti,
kao materijal kojemu pripadaju i
stilističke sadržajne jedinice

Polazeći od tumačenja da tekst razinom izraza i razinom sadržaja čini razinu izraza estetskog znaka ili njegovu formu, postavlja se pitanje koji jezik postaje umjetnički sadržaj izraza. Prema Hjelmslevu denotativna semiotika tvori razinu izraza konotativne semiotike. Hjelmslev je pri tome mislio najprije na konotaciju stilskih vrijednosti jezičnog znaka i na stilistički instrumentarij. Trabant naglašava da se ti instrumenti smatraju "artističkim" instrumentima, jer je jasno da oni ne definiraju umjetnički karakter nekoga teksta, nego samo njegov artificialitet. Ti elementi imaju samo "artističku" konotaciju, tj. oni mogu biti samo signali/pokazatelji da se taj tekst, u kojem se oni nalaze, čita kao umjetnički tekst. Estetska je konotacija globalna. Ona obuhvaća cjelokupni jezični materijal književnopjesničkog teksta, a kao estetski/umjetnički sadržaj nastaje sâma **estetskom gradbom čitatelja**.

Trabantova teorija estetskog znaka korespondira s teorijama znatnog broja europskih književnih znanstvenika.

Bilješke

- ¹ Katičić, Radoslav, *Književna umjetnina kao znak*, Umjetnost riječi, Zagreb, 1971/1-3.
- ² Trabant, Jürgen, *Literatur als Zeichen und Engagement*, Sprache im technischen Zeitalter, Berlin 1975/47.
- ³ Lotman, J. Mihalovič, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1970.
- ⁴ Ivić, Milka, *Pravci u lingvistici*, IV. izdanje, Državna založba, Ljubljana, 1978.
- ⁵ Tekavčić, Pavao, *Uvod u lingvistiku*, SNL, Zagreb 1979.
- ⁶ Trabant je ovdje naveo primjer, Eichendorffovih stihova "Aus der Heimat hinter den Blüten rot/da kommen die Wolken her" da objasni razliku dvaju denotata-jezičnog i estetskog.
- ⁷ Bense, Mase, *Estetika*, Otokar Keršovani, Rijeka 1978.
- ⁸ Barthes, Roland, *Kügler, Ilons, Literatur als Kommunikation*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart.
- ⁹ Sartre, Jean P., u Iser, Wolfgang, *Die Appelstruktur der Tescte, Ästhetische Erfahrung und literarisches Lernen*, Frankfurt 1974.

RIASSUNTO

Leopoldina Veronika Banaš

**IL SIGNIFIANT ESTETICO ED IL SIGNIFIE ESTETICO SECONDO
L'INTERPRETAZIONE DES JÜRGEN TRABANT**

L'articolo introduce il tema del segno estetico nel contesto dello studio strutturalistico-semiotico, presenta il modello/lo shema di Jürgen Trabant "il signifiant estetico ed il signifie estetico", interpreta e valuta la descrizione e l'interpretazione dell'autore.